

ՀԻՆ ՅՈՒՇԵՐ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ Կ ՊԱԼԱՌՈՅ Տ. ԶԱԷԼՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ

«Սիրոն» այս բիւլէն սկսեալ, երասարակութեան կու տանք Կ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարքներէն Զաւէն Արեւադ. Յէր-Նոյիայեանի նամակները՝ ուղղուած Ղևոնդ Սպ. Գուրեանի, (հետագային նահատակ Առաջնորդը Ամբրիկահայոց), աւ այդ ասան կը գտնուէր Պուլկարիա: Գրուած են ամբողջ հազարամեակներու մեր պատմութեան ամենէն դառն ու ճգնաժամային օրերուն: Մտանքիկ տոգորեալ հոն կ'արտայայտուի այդպիսի վիշտը իր հօտին ամենաուրախ դիմաց տոյրողը՝ բայց կացութեան դաժման մը գտնուելու կարգադրութեան զրկուած քարի ձովուսպեօի տախիմ: Ձեռագիրը կը մնար Ս. Արտուշյան Գիւստանիան թրքաճարաններուն մէջ՝ անգիր: Սոյն գրութիւնը հարազատ բնագրէն ընդօրինակուած է Նազարէթ Պ. Զախատեանի:

ԽՄԲ.

ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԿԱՆ ՀԱՅՈՅ

Կոստանդնուպոլիս, 25 Մայիս/7 Յունիս, 1915

Համար ...

Դերաստի

Տ. Ղևոնդ Ս. Նազարէթ. Դուրեան

Ի Ֆիլիպպէ

Թուրքիոյ Հայութիւնը դուրսէն ի վեր չտեսնուած տաղանայ մը կ'անցընէ այժմ. Համիտական շրջանին ստուեր բերող շրջանի մը մէջ կը գտնուէինք, բոլորակալութիւն, կողոպուտ, գիւղերու անբուժ, սպանութիւնք՝ հայաբնակ բոլոր գաւառներու մէջ, և ընդհանուր կոտորածներու փոխարէն ընդհանուր տարագրումներ: Անշուշտ փոքր ի շատէ իմացած էք ցարդ մեր ժողովրդեան գլխուն եկածները, այս պատճառաւ կ'ուզեմ օգտուել մեր գիրքէն, թերեւ դարձան մը կարելի ըլլայ տանիլ այս դարձուրելի կացութեան: Վն. Կաթողիկոսին չեմ ուզեր ուղղակի բան մը գրել, զի մի՛ գուցէ զրուծիւնս Ռուս կառավարութեան ձեռք անցնելով՝ հրատարակութեան տրուի և անով մեր ժողովուրդին վիճակը աւելի դառնանայ: Այս պատճառաւ այսուհետեւ երբեմն Ձեզի պիտի գրեմ, որպէսզի դուք ալ իրեւ ստուգաբանութեան փոխարէն հաղորդէք Նորին Ս. Օծուծեան կաթողիկոսին և անոր օժանդակութիւն ընայցէք:

Ապրիլի ոկիւրը Վանայ դէպքը տեղի ունեցաւ, որ առիթ տուաւ կառավարութեան քաղաքին հայ թաղերը ուժգանօրէն 300 տունի չափ ժողովրդաբնակութեւ և 5-600 մարդ սպանուելու: Գիշ յետոյ տեղի ունեցաւ այդ քաղաքին առաջնական գրաւումը և Հայոց ձեռքով տեղադրու հայաբնակ խառնուրդը: Այս դէպքերուն մտնումսնութիւնը ծանօթ չէ մեզի, սակայն Ապրիլ 10էն ետքը կառավարութեան քաղաքականութեան փոփոխումն և Հայոց հանդէպ ի դորձ դրուած խառնութեանց պատճառը Վանայ մէջ Հայոց տղապիսի ընթացք ունենալն է պատասխանաւորութեան մեզի նախորդներէն: Այդ 'թուականին' Կեդրոնէն տրուած հրամանի մը վրայ Թուրքիոյ մէջ կողմը խաղաղութեան բաղձումը Հայոց տուններ, չխնայելով նոյնիսկ առաջնորդարան, հիւրանոցի և վարժարան, հազարաւոր անձեր ձերբակալութեան, զէնք, փառապատիւ գիրք, պատկեր ևն. ունենալուն պատճառաւ Ասկէ դատ, առանց որոշ յանցանքի, գրեթէ յամէն քաղաքէ և գիւղէ խաղաղութեան վայրեր տարուելու հազարաւոր երեւելի հայեր, եկեղեցականներ, մտաւարականներ, հա-

բուստներ և կուտակցականներ կամ անոնց հետ շփում ունեցող անհատներ: Պոլիսէն 250 էն աւելի անձեր աքսորուեցան Չանդրի (Բասթէմոնի նահանգ) և Այաշ (Գաղա-տիա), բայց գաւառներուն աքսորականները աւելի շատ են թուով, Պոլսոյ հետ բաղդատելով: Ասիկա որոշ ծրագրի մը արդիւնքն է, Հայութիւնը նախ գինաթափ ընել և գլխաւորները աքսորելով անարեկել, ապա ազգը ամբողջովին փճացնել: 20-45 տարեկանները արդէն գէնքի տակ են, միւսները այս կերպով չէղողացնելէ յետոյ, մնացած կիներուն ու փոքրիկներուն գլխուն եղերերգութիւն մը խաղալ: Այս եղերերգութիւնը կամ դժոխային ծրագիրը հետեւեալն է. Հայկական խնդիրը մեծ ժողովրդային զինուորով վերջացնելու համար, հայարնակ վեց նահանգներուն հայութիւնը մեծ ժողովրդային հարաւ փոխադրել, Միջագետքի այն մասը, որ կը գտնուի Հոս-լէպի և Մուսուլի միջև, և որ կը բնակին այժմ Արաբ և Գիւրգ աշիրաթները Այս ծրագիրը գործադրելու պայտան ունեցող յոնձնաժողովը արդէն ընտրուած ու ճամբայ ելած է և կը կարծենք թէ եթէ ժողովուրդին տեղափոխումը չէ սկսած տակաւին, շատ քիչ օրէն պիտի սկսի, թէ և կը կարծենք թէ վառայ ոչ-գրաւետ տեղե-րուն և Բաղէշի Հայ բնակչութիւնը սկսած են արդէն ճամբայ հանել: Այլեւս երեւա-կայեցէք թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ անոնց վիճակը, քանի որ ոչ միայն իրենց կալուած-ները պիտի ձգեն, այլև իրենց ցանքերն ու բոլոր գոյքերը: Անշուշտ քանի մը ամսուան մէջ պիտի կտորուտին անօթութեան և անընտել կլիմայի երեսէն: Օրի-նակը մեր աչքին առջևն է արդէն. Ձէյթունի և չրջակայից Հայութիւնը, ինչպէս անշուշտ իմացած էք, այժմ ամբողջովին տեղափոխուած է, մէկ մասը Հալէպէն ան-դին Ջօր գաւառը իսկ միւսը (իբր 1000 ընտանիք) Գոնիայի Սուլթանիէ գիւղաքա-ղաքը, ուր կը մնան այսօր մերկ, անօթի և անպատասպար: Տեղը ճախճախաւ ըլլա-լով, համաճարակ հիւանդութիւնք արդէն սկսած են արդէն կտորուտներ ընել ա-նոնց մէջ: Անոնց հետ յարաբերութեան մտնելու կամ անոնց օգնութիւն հասցնելու համար մեր ըրած բոլոր գիմուսները անլսելի մնացին ցարդ: Իսկ անոնց դիւղերն ու կալուածները արդէն սկսած են յանձնուիլ իսլամներու՝ յատուկ յանձնաժողովի մը ձեռամբ:

Խորհեցէք թէ այս հայաշինջ քաղաքականութիւնը որչափ ծանր պիտի կռւէ մեզի և որքան պիտի վտանգէ մեր ազգին գոյութիւնը. ուստի ջանացէք փութով հարկ եղած տեղերը դիմել և առաջին առնելու միջոցները հայթայթել: Վեհ. կաթողիկոսն և Ամերիկայի առաջնորդին գրեցէք: Մեր բոլոր միջոցները սպառած են, մեր դիմումները անլսելի կը մնան, իսկ մայրաքաղաքիս մէջ գտնուող դեսպան-ներէն միայն Ամերիկեան և Պուլկարական դեսպաններն են որ մեղմով կը զբաղին և մեր դառն կացութիւնը մեղմացնելու կ'աշխատին: Անոնց ջանքերը ո՛րչափ ալ երախտագիտութեան արժանի են, սակայն, կարծես չեն բաւեր վտանգը հեռացնելու, ցորչափ Թուրք կառավարութիւնը վարդններուն վրայ ճնշիչ միջոց մը չգործադրուի: Հոս գտնուող միւս դեսպաններէն Գերմանականն ու Աւստրիականը իրենց ամենազօրութեամբ բոլորովին անտարբեր են մեր ցաւերուն:

Այս նամակը գաղաթի միջոցով մը կը ղրկեմ Ձեզի, Ձեր նամակներէն մէկուն մէջ միայն Ձեզի հասած ըլլալը ակնարկեցէք:

Եղբայրական ողջունիւ:

Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ
ՋԱԽԷՆ ԱՐՔԵՊԱ. ՏէՐ ԵՂԻԱՅԵԱՆ

ՊԱՏԵՐԱՐԻԱՐԿԱՆ ԷԱՅՈՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

PATRIARCAT ARMENIEN
CONSTANTINOPLE

Constantinople, le 20 Յունիս/13 Յուլիս, 1915

№ _____

Գերապատիւ

Տ. Ղեոնդ Եպիսկ. Դուրեան

Ֆիլիպպէ

Մայիս 25էն ի վեր, դէպքերը գնաւորութեան իրար յաջորդեցին և ազգին վիճակը իր գաւառապետի և թշուառագոյն աստիճանին հասաւ: Մինչ այն օրը միայն կիլիկիոյ քանի մը քաղաքներու և գիւղերու ժողովրդեան բռնի տարագրումը գիտէինք, իսկ Կարնոյ մասին շշուկներ միայն հասած էին մեզի: այսօր ստուգապէս պիտենք թէ կիլիկիոյ բոլոր քաղաքներու և գիւղերու Հայ ժողովուրդը ամբողջովին արդէն տեղահան եղած է և Հալէպի հարաւային անապատները քշուած, Կարնոյ ժողովուրդը Մայիս 1էն ի վեր և ապա ամբողջ նոստանքը, և հեազհեաէ ճամբայ հանուած են Սոմաթիէն ու Կեսարիայէն սկսեալ մինչև Տիգրանակերտ և Եդեսիա, մէջն ըլլալով Տրապիզոնի, Սեբաստիոյ, Ռարբերգի, Բազլէի, Վանայ և Տիգրանակերտի ամբողջ Հայութիւնը, մեծէն մինչև պզտիկ, առանց մէկ մարդ իսկ թողու, և քշուած դէպի Միջագետաց անապատները, Հալէպի հարաւային կողմերէն մինչև Մուսուլ և Պաղատա: Վայսաստան առանց Հայոց, այս է Օսմ. կառավարութեան ծրագիրը: Եւ արդէն սկսուած է Հայոց հողերուն և տուններուն մէջ իսլամներ բնակեցնել: Հարկ չկայ ըսելու որ տարագրուողները գրեթէ ոչ մէկ բան կրնան առնել իրենց հետ, կառավարութեան կողմէ թոյլ չտրուելուն պատճառաւ, և արդէն փոխադրութեան միջոց ալ չէ մնացնի այդ գաւառներու մէջ, քանի որ զինուորական իշխանութիւնը ամբողջովին գրաւած է զանոնք: Հայ գաղթականները պարտաւոր են մէկէն երկու ամիս և ունելի հետիոտն ճամբորդել, հասնելու համար անապատի այն անկիւնը, որ որոշուած է անոնց գերեզման ըլլալու: Արդէն լուրեր կը հասնին թէ ճամբուն երկայնքը և եփրատի ջւարերը լեցուն են գիւղներով այն թշուառ գաղթականներուն, որոնց մնացորդներն ալ անապատներու մէջ հեազհեաէ մեղնելու դատապարտուած են, ո՛չ բնակարան, ո՛չ աշխատութեան միջոց և ո՛չ ապրուստ նենհնարուն պատճառաւ: Հայութիւնը ամբողջովին բնաջինջ ընելու ծրագիր մըն է այն: Պէտք է գիտնալ թէ 20-45 տարեկանները զենքի տակ առնուելէ յետոյ, 15-20 և 45-60 տարեկան տղաներն ալ զինուորական պէտքերու փոխադրութեան համար վար գրուած են: Պէտք տուողներն զանազան տեղեր աքսորուած կամ այլևայլ պատճառներով բանտարկուած են, հետեաբար Հայ գաղթականները կը ճամբորդեն միայն, ծեր, կին և մանուկ ունենալով. և այնպիսի տեղերէ պիտի անցնին, ուր խաղաղութեան փամբակ անգամ առանց կողոպտուելու կամ սպանուելու կարելի չէր անցնիլ: Թուրք չէթէներն և այլ աւաղակները, ու նոյնիսկ ժամա տարիներն ու կառավարութեան պաշտօնականները զանոնք կողոպտելու, կիներն ու աղջիկները բռնաբարելու և առեւտրելու համար ազատօրէն կը գործեն: Զանազան տեղերէ իսլամացուեցնելու լուրեր ալ կը հասնին մեզի: Կ'երեւի թէ ժողովուրդը իր կեանքը փրկելու տարբեր միջոց չունի:

Պատերազմական ատեանները անխնայ կը գործեն ամենուրեք: Պոստոյ մէջ 20 Հնչակեաններու կախաղան հանուելը իմացած անշուշտ լրագրիւններէն: Ասոնց համար տրուած վճիռը Տէրութեան ոչ մէկ օրէնքին կը համաձայնէր: Դայն օրը Կեսարիոյ մէջ ալ 12 հոգի կախաղան հանուած են Պոստօրէնի մէջ Հնչակեան և Դաշնակցական կուսակցութեանց ըրած գաղանի ժողովին հրահանգներուն հնազանդած ըլլալուն:

համարձ: Կախսողներէն զատ 32 հոգի եւ 10-15 տարուան թիսպարտութեան դատապարտուած են, մեծ մասամբ ոչ-կուսակցական պարկէշտ վաճառականներ: Կիւիկիոյ կողմերն ալ 12 հոգի կախսուած են: Դատապարտութիւնները ամէնօրեայ են, զէնք, գիրք, պատկեր եւն. քանի մը տարուան բանտարկութեան բաւականաչափ փոստ կը համարուին: Ծեծի տակ սպաննութիւնները շատ են, Տիգրանակերտ՝ 13 հոգի, Կեսարիա՝ 6 եւն., իսկ կան որ ե ոչ իսկ պատերազմական տետաններուն կը յանձնուին, ճամբան սպաննուելով: Այսպէս Շապին Գարահիսարէն Սերաստիա փոխադրուող 13 հոգի, Սաւ Շէհրքէն Սերաստիա փոխադրուող Բիւրք գիւղի քահանան իր հինգ ընկերներով, նոյնիսկ ձեռքերնին կապուած վիճակի մէջ են: Ալ չեմ յիշեր ուրիշ տանջանքներ, որոնք ի դարձ դրուած են ամենուրեք զէնք եւ կուսակցական փնտռելու համար: Ոչ մէկ տուն մնացած է առանց խուզարկութեան, ոչ առաջնորդարան, ոչ եկեղեցի եւ ոչ վարժարան: Հարիւրաւոր կիներ, աղջիկներ եւ մանուկներ անգամ բանտարու մէջ կը հեծն աշտօր: Եկեղեցիներ ու վանքի կողպաշտուած, քանդուած եւ սրբապղծուած են: Առաջնորդներուն անգամ չի խնայուիր, Պրուսայի առաջնորդ՝ Պարգե վրդ. Դանիէլեան, Տրապիզոնի առաջնորդ՝ Գէորգ վրդ. Թուրան, Կեսարիոյ առաջնորդ՝ Խոսրով Եպս. Պէհրիկեան, Շապին Գարահիսարի վաղինակ վրդ. Թորիկեան, Չարսանճագի՝ Գէորգ վրդ. Նալպանտեան են: Բանտարկուած եւ պատերազմական տետաններու յանձնուած են: Տիգրանակերտի Տեղապահ Մկրտիչ վրդ. բռնոր մէջ ձեծի տակ հոգին աւանդած է, միւս առաջնորդներէն եւ լուր չկայ, հաւանաբար մեծագոյն մասը բանտարկուած է: Ամբողջ Հայու թիւը Թուրքիոյ մէջ այժմ բերդարգել եղած է, թղթակցութիւն եւ հեռագրական հաղորդակցութիւն բոլորովին դադարած է:

Վանայ եւ Բաղէշի շրջակայ Հայ գիւղերը ջարդուած եւ կողոպտուած են: Շապին Գարահիսար ամսոյս սկիզբը անխնայօրէն ջարդուած է, հազիւ քանի մը մանուկ մնացած է, կ'ըսուի. զժբաղդարար մանրամասնութիւնք շատ ուշ կամ զժուար կը հառնին մեղի:

Կը տեսնէք թէ Թուրքիոյ Հայութիւնը իր կեանքին վերջին օրերը կ'ուարի, մահը ուշացնելու սրեւէ միջոց չէ մնացած մեղի, արտասահմանի Հայութիւնն ալ իթէ անկարող ըլլալ չէզոք պետութեանց դուր շարժելու, քանի մը ամիսէն յետոյ մէկ ուկէս միլիոն Հայութենէն շատ քիչ բան պիտի մնայ, փնտցումը անխուսափելի է Կ:

Նահատակ Թրքահայութեան վշտակիր Պատրիարքը
ԶԱԻԷՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԷՐ ԵՂԱՅԱՆ

